

Fund & Fortid

ARKÆOLOGI FOR ALLE

NUMMER 4 · 2012

SDANYT · NYT FRA FORMANDEN · AKTIVITETSKALENDER · REJSER

SAMMENSLUTNINGEN AF DANSKE AMATØRARKÆOLOGER

INDHOLD

Plads til fortiden.	3
Fra nøgne får til uldne dragter.	4
SDA-rejse til Tyrkiet.	7
Værløsebiblen og Alugodo.	10
Grønvang 2.	15
Murstenologi for arkæologer.	19
Sjællandstræf 2012 i Osted.	24
Formandens klumme, Tilbageblik.	26
Kontingent og abonnement.	28

Udgives af S sammenslutningen af Danske Amatørarkæologer (SDA). Bladet udsendes fire gange om året i marts, juni, september og december til alle medlemmer af SDA.

Årsabonnement på Fund&Fortid

240 kr. for abonnenter uden medlemskab af en SDA-forening eller -gruppe. 200 kr. for abonnenter med medlemskab af en SDA-forening eller -gruppe. SDA-foreninger og -grupper samt personlige medlemmer af SDA modtager Fund&Fortid som en del af medlemskabet. Læs om medlemskab af SDA, herunder kontingentforhold på www.arkaeologi-sda.dk

Årsabonnement betales til Karsten Pedersen, tlf.: 3888 4832, e-mail: kbp@pedersen.tdcadsl.dk, giro 877-2010, bank: reg.nr. 1551, kontonr. 8772010. Indbetaling fra udlandet: IBAN: DK15 3000 0008 7720 10. SWIFT – BIC: DABADKKK. Husk at angive postnummer og navn på evt. medlemsforening eller -gruppe.

Årsabonnement tegnes hos John Petersen, tlf.: 4499 4647, e-mail: oldmiden@gmail.com

Redaktion

Niels Bødker Thomsen (ansvarshavende), Iben Skibsted Klæsøe, John Petersen, Niels Ishøj Christensen, Alan Tomlinson, Benny Staal og Peter Hoffmann.

Eksterne redaktører:

Mogens Højgaard, Klaus Thorsen og Preben Ravnsvad

Layout og opsætning: Hans Aasted. Tryk: Nordvestgrafik.

Hvor fotografen ikke specielt er anført, er billederne forfatterens/finderens.

Forslag til artikler, indlæg, nyheder, annoncer m.m. sendes til: Niels Bødker Thomsen, Bjørnsholmsvej 44, 3500 Værløse, tlf. 44 48 18 08, e-mail: nbt@os.dk. Indsend venligst artikler og foto i elektronisk form, på cd/dvd eller som vedhæftet fil. Illustrationer: Skarpe farvefotos som papirbilleder eller digitale billeder med en filstørrelse på min. 1Mb.

Aktuelt stof som forventes bragt i kommende numre, skal indsendes senest otte uger inden udgivelsesmåned.

Læs i kommende numre

- Murstenologi for arkæologer, del 2
- Forhistorie i farver – farver og klæder
- En ødekirkegård ved Randers Fjord
- CT-scanning af moselig
- Dyreornamentikkens stilarter i jernalder og vikingetid
- Huller i skafthulokser
- Fund af jadeøkser
- Hattenåle på Bornholm
- Tekstiltforskning og geokemi – hvordan kan de sammen?
- Bondestenalderens årstidsvariationer
- Helleristninger viser bronzealderens mystiske rækker af gruber
- Høgsboskatten
- Brommespidser – pile eller spydspidser? Om harpuner og kastespyd
- Elhøj, en 12.000 år gammel rasteplads fra Brommekultur
- Behandling og konservering af jern og andre metalfund

Forside:

De tidligste danske tamfår har formentlig lignet stamfaderen, den asiatiske mouflon.

Foto: Aykut Ince

Plads til fortiden

Leder

Den 16. september åbnede Furesø Museer en udstilling om Furesø-egnens lokalhistorie. Genstande fra såvel Værløse- som Farumområdet er nu udstillet på samme sted. Dette gælder også for fundene fra oldtiden. Så heldigvis er fortiden stadig med!

Forhistorien

Ved kommunesammenlægningen af Farum og Værløse Kommuner i 2007 blev det besluttet at Værløse Museum og museet i Farum skulle fusioneres. Det nye museum kom meget naturligt til at hedde Furesø Museer og blev en selvstændig offentlig institution i kommunalt regi. Museet skulle arbejde som et "Nutidsmuseum". Det vil sige at indsamling, forskning og formidling skulle vedrøre perioden efter 1660. For Furesø Arkæologigruppe og mange andre interesserede i egnens fortid opstod hurtigt spørgsmålet og bekymringen for om fortiden ville få plads i de nye egnshistoriske udstillinger, som var på vej, eller om de righoldige samlinger fra oldtid og middelalder ville blive lagt på magasin. Det arkæologiske ansvar for egnen varetages af Hørsholm Egns Museum.

En udfordring

For knap tre år siden blev spændingen endelig udløst. Der ville blive plads til Furesøegnens fortid. Furesø Arkæologigruppe blev opfordret til at stille med en repræsentant med et godt kendskab til egnens tidligste tider og de tilhørende samlinger. Den udvalgte skulle være del af en projektgruppe med professionelle historikere, en museumsarkitekt, en arkivar med flere. Opgaven var en ny lokalhistorisk udstilling for Furesøegnen. Fra starten af projektet blev det

gjort klart, at museet var et "Nutidsmuseum", og at udstillingsarealet til rådighed ikke var stort i det hele taget. Men den mulighed, som fortiden hermed fik, var dog bedre end ingenting, så arkæologigruppen gik – naturligvis – med i udstillingsprojektet.

Et godt resultat og et spændende landsdækkende perspektiv

Alt i alt må man sige at fortiden fik en god plads.

Det håber vi at den får landet over, når Kulturstyrelsen har gennemgået de indberetninger fra de arkæologiske ansvarlige museer, som er modtaget med deadline 1. oktober. Indberetningerne har baggrund i en bearbejdning i Kulturstyrelsen af en international evaluering af den danske arkæologiske virksomhed. Bearbejdningens helt centrale dele lægger op til et øget samarbejde mellem de arkæologiske museer. Det er de regionale forslag til udmøntning heraf, som nu ligger på Kulturstyrelsens bord.

Øget samarbejde skal ikke svække den lokale forankring – tværtimod. Der vil angiveligt blive set meget positivt på, at lokale oldsager forbliver på de lokale museer. Og borgerne skal inddrages meget mere i bevarelsen af den lokale kulturarv. At en helt central gruppe borgere er de lokale amatørarkæologer, er ingen hemmelighed.

Vi ser i SDA meget frem til Kulturstyrelsens reaktion på samarbejdsforslagene. Den forventes omkring årsskiftet, og allerede i januar 2014 skal ændringerne være implementeret.

Furesø Museers nye udstilling indeholder flere nyheder, der peger fremad mod en øget inddragelse af områdets borgere.

I det såkaldte "Historierum" fortæl-

Fig. 1. Bæltehage fra ældre bronzealder, kommet "hjem" fra Nationalmuseet til Furesø Museer

les lokalhistorien som små historier. Her formidles som eksempel jernalderen med historien om den unge kvinde Alugod, der døde meget ung og blev begravet med et fornemt gravudstyr. Her med mange genstande udlånt fra Nationalmuseet, blandt andet Alugods kranie.

I et "Fordybelsesrum" vises der film, og en lang række artikler om egnens fortid kan læses ved rummets arbejdsstationer. Her er store muligheder for fremover at lægge information ind i databasen om oldtiden. I Fordybelsesrummet skal der vises små samlinger, hvor private kan vise deres interesse. Her kan amatørarkæologerne også komme til.

Alt i alt gik det godt i Furesø Kommune. Nu krydser vi fingre for, at også Kulturstyrelsens samarbejdsinitiativ vil føre til en øget dialog med borgerne, bl.a. ved engagerede og informative præsentationer af lokalområdets arkæologiske virksomhed – både før og nu. Glædelig jul og et godt 2013!

Redaktionen

Fra nøgne får til uldne dragter

- dna-analyse i tekstilforskningen

Analyse af forhistorisk dna i tekstilforskningen

For tre år siden tog Danmarks Grundforskningsfonds Center for Tekstilforskning initiativ til at indtage genetiske metoder i udforskningen af forhistoriske tekstiler. De indledende analyser viste, at dna kan være bevaret i uld fra historiske og forhistoriske tekstiler. Denne nye viden betyder, at det nu er muligt at udvinde og "læse" sekvenser af genetisk information fra de får, der har leveret uld til tekstilerne. På sigt kan dna-analyserne dermed beskrive de får, som indgik i produktionen af tekstilerne, og bidrage med viden om de råstoffer, som var grundlag for produktionen. I øjeblikket koncentrerer den

genetiske forskning sig om at kortlægge uldens udvikling fra stenalder til middelalder og denne udviklings betydning for tekstilproduktionen.

Fra vilde til tamme får

Stamfaderen til de får, som gennem årtusinder har gået rundt på de danske marker, er et bjergfår fra Mellemøsten (fig. 1). Bjergfårene havde kun en tynd underuld dækket af stride hår. Måske skal vi derfor også forestille os, at de første får, der ankom til Sydsandinavien ca. 4000 f.Kr., ikke havde en uld, som kunne bruges til tekstilproduktion. I så fald må andre materialer som skind og plantefibre have været benyttet til dragten, før uld

kunne anvendes. Hvornår fårets uld begyndte at indgå i tekstilproduktionen, er endnu uvist, og spørgsmålet har længe været diskuteret i tekstilforskningen. Ny forskning på dna fra danske fåreknogler fra bondestenalder til middelalder og forhistoriske tekstiler skal nu belyse, hvornår fåret fik en uld, som forhistoriens mennesker kunne fremstille dragter af.

Udløse kødfår

Man har længe antaget, at det ikke var på grund af ulden, at de danske stenalderbønder begyndte at holde får. Undersøgelser af fåreknogler fra danske bopladser har vist, at de fleste får i bondestenalderen blev slagtet, når de lige netop var fuldt udvoksede. Dette slagtemønster er typisk på bopladser, hvor dyr holdes for kødets skyld. Derved får man den optimale mængde kød ud af dyret, uden at bruge unødige mængder af kostbart foder. Dette tyder på, at de tidligste danske får hovedsagelig var omvandrende kødressourcer.

Ulddragtens opdukken

Omkring 2000 f.Kr. begynder vævægte at optræde i fundmaterialet på de danske bopladser. Det viser, at vævningen nu var kendt. Det er dog langt fra sikkert, at vævægterne har været anvendt til vævning af uldtekstiler. Råmaterialet kan også have været plantefibre. For eksempel viser fund af nålebundne tekstilfragmenter fra Ertebøllebopladsen Tybrind Vig på Fyn, som dateres til ca. 4200 f.Kr., at plantefibre blev anvendt til tekstilproduktion. Det kan derfor heller ikke udelukkes, at fremstillingen af uldtekstiler begyndte tidligere end vævægtenes opdukken. Måske har man anvendt tekstilredskaber

Fig. 1. De tidligste danske tamfår har formentlig lignet stamfaderen, den asiatiske mouflon. Foto: Aykut Ince

af organisk materiale som ikke har gode chancer for at overleve i jorden. Det er derfor på baggrund af de kilder vi har til rådighed i dag, svært at vide, hvornår den tidligste produktion af uldtekstiler begyndte. Sikkert er det dog, at de ældste danske vævede ulddragter er fundet i gravfund fra egekister dateret til ca. 1300 f.Kr., perioden vi betegner ældre bronzealder (fig. 2). Det er dog langt fra sikkert, at uldtøj på dette tidspunkt var almindeligt, da ulddragterne hovedsagelig er fundet i grave, der gennem gravgaverne afspejler et overklassmiljø, hvor den afdøde også havde adgang til andre værdifulde materialer som guld og bronze. Der er altså meget, som tyder på, at vi skal lede efter uldens begyndende udvikling i bronzealderen og den forudgående bondestenalder.

Hvordan udviklede ulden sig?

De ældste danske uldtekstiler fra ældre bronzealder er vævet af underuld fra får med en pels, som måske kun har adskilt sig lidt fra den, man ville finde hos vilde får og de tidligste tamme får. I forarbejdningen af ulden er hårene fjernet, så kun den fine underuld er tilbage. Fra yngre bronzealder er meget få tekstiler bevaret grundet den omfattende brandgravskik, men analyser af uldfibre fra jernalderens tekstiler viser, at underulden blev tykkere, samtidig med at de stride hår forsvandt (fig. 3). Denne udvikling tyder netop på, at en selektiv avl på dyr med uld egnet til tekstilproduktion har fundet sted. Analysen af tekstilerne bringer os således meget tæt på de mennesker, som i deres forsøg på at øge dragternes kvalitet formentlig har avlet på fårene efter bestemte egenskaber. Disse egenskaber er vi i dag ved hjælp af dna-analyser i stand til at undersøge. Dermed kan vi fx belyse, hvordan udviklingen af uldens kvalitet er foregået.

Fig. 3. Huldremosekvindens dragt fra ældre jernalder viser, at fårenes underuld er blevet tykkere. Foto: Roberto Fortuna, Nationalmuseet

Gener for uldens kvalitet

Hos det moderne får har man kortlagt gener, som koder for uldens kvalitet i form af fibrenes længde, styrke og diameter. Nedarvningen af uldens kvalitet er dog kompliceret, da den som fx menneskets legemshøjde varierer naturligt og er

en funktion af talrige gener samt miljøets indvirkning. Ikke desto mindre vil uldens kvalitet i en population ændres, hvis man over tid udvælger får med eksempelvis den fineste uld til videre avl. På længere sigt vil man derved få en bestand med fx finere, længere fibre

Fig. 2. Egtvedpigens dragt fra ca. 1300 f.Kr. er fundet i en egekestegrav. Det er en af de ældste bevarede dragter i Danmark. Foto: Roberto Fortuna, Nationalmuseet

med større styrke. Genetisk vil man, hvis uldens kvalitet ændres, kunne se en ændring af hyppigheden af bestemte genetiske træk over tid. Derfor er de fåreknogler og uldtekstiler, der skal dna-analyses, udvalgt så de strækker sig over en periode på over 5.000 år, fra fårets ankomst til Danmark og helt frem til tidlig middelalder.

Tekstiler og fåreknogler kan vidne om uldens udvikling

Materialet, som undersøges, er ideelt uldtekstiler, således at man kan

være sikker på, at de får, ulden stammer fra, indgik i tekstilproduktionen. Uldtekstiler er dog ikke bevaret fra bondestenalderen, og derfor inddrages også fåreknogler, som findes i det arkæologiske materiale fra den tidligste del af bondestenalderen og frem. Da det som nævnt er uvist, om fåreknoglerne stammer fra får, som blev holdt for uldens skyld, er der udvalgt fåreknogler fra lokaliteter med bevarede tekstiler og tekstilredskaber, da disse tyder på, at man har beskæftiget sig med tekstilproduktion på pladsen. Hvor det er muligt, vil

både uldtekstiler og fåreknogler fra samme lokalitet blive analyseret. Sammenligningen mellem den genetiske information fra fårene og tekstilerne vil kunne belyse, om tekstilerne kan være produceret af lokal uld.

De kommende analyser vil kaste lys over, hvornår de danske fårs uld blev egnet til tekstilproduktion (fig. 4). Derudover vil de anskueliggøre om får fra pladser med spor af tekstilproduktion adskiller sig generelt fra får fra bopladser uden spor af tekstilproduktion, fx fordi de i højere grad har været udnyttet som køddressource, og om der er genetisk lighed mellem får og uldtekstiler på de enkelte pladser, eller om uld eller tekstiler kan tænkes at være importeret. På den måde er dna-analyserne et nyt og betydningsfuldt redskab, der i samspil med øvrige arkæologiske analyser kan bidrage med ny viden om vigtige arkæologiske problemstillinger – også i tekstilforskningen.

Fig. 4. Dna fra fåreknogler og tekstiler udvindes i laboratoriet og undersøges for gener, der koder for uldkvalitet. Foto: Luise Ørsted Brandt

Luise Ørsted Brandt
Danmarks Grundforsknings-
fonds Center for
Tekstilforskning
E-mail: lbrandt@hum.ku.dk

SDA-rejse til Tyrkiet

13. - 24. okt. 2012

Efter 12 dage med bus rundt i det sydlige og centrale Tyrkiet og med et meget interessant og alsidigt program var alle 26 deltagere mættet med spændende og gode oplevelser. Alle var enige om, at de havde været på alle tiders rejse gennem Tyrkiets fortid og historie. Ægteparret Grethe og Sevgin Tamer havde komponeret turen og ledede den på allerbedste vis. Tak til vores rejseledere og tak til de altid veloplagte og engagerede deltagere.

Følgende er et meget lille udpluk af de små 2.000 billeder, jeg tog på en af mit livs bedste ture.

N.B. Thomsen

Fig. 1. Ca. 35 km nordvest for Antalya, højt beliggende og beskyttet af Güllük-bjerget, antikkens Solymos-bjerg, ligger Termessos. En sti leder ca. 2 km op til et ujævnt, overgroet klippelandskab. Blandt de mange velbevarede ruiner kan især nævnes teatret med en enestående udsigt ned mod Antalya

Fig. 4. Håndkile af obsidian eller vulkansk glas fra Acheuléenkulturen. Museet i Ivriz

Fig. 2. Ikke langt fra Termessos ligger Karain-grotten. Forskning og udgravninger viser beboelse fra de første mennesker i Europa, Neanderthalerne, og fra de efterfølgende kulturer frem til romersk tid

Fig. 3. Eksempler på oldsager fra Karain-grotten fra Neanderthalperioden. Museet i Antalya

Fig. 5. Gravmonument eller sarkofag fra den antikke by Perge nær Antalya. Graven er fra år 350 f. Kr. og viser en scene fra Homers Iliaden med satyrer og mænader

Fig. 6. Fra oldtidsbyen Aspendos nær Antalya, berømt for verdens bedst bevarede romerske teater med plads til 15.000 gæster

Fig. 7. Fra markedspladsen i Sagalassos nær den tyrkiske by Aglasun. Her foretages udgravninger af en hel monumental by fra hellenistisk/romersk tid

Fig. 9. En af de mange modergudinder eller "den store moder" fundet i Çatalhöyük. Figuren er 20 cm høj

Fig. 8. Fra udgravningerne af Çatalhöyük, en neolitisk by, der er en af verdens ældste byer (7400 - 5600 f. Kr.) med rækkehuse, vægmalerier og skulpturer, nu udstillet i Ankaras Museum for Anatoliens Civilisationer

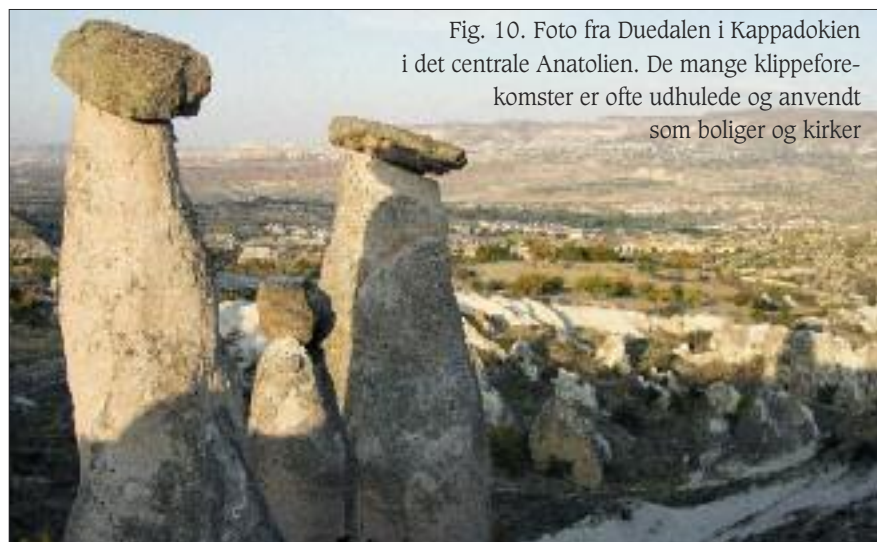

Fig. 10. Foto fra Duedalen i Kappadokien i det centrale Anatolien. De mange klippeforekomster er ofte udhulede og anvendt som boliger og kirker

Fig. 11. Rejsegruppen på vandretur gennem den Røde Kløft i Kappadokien. Vi besøgte spændende kirker, udhugget i tufstenene og dekoreret med freskomalerier

Fig. 12. Kirke udhugget i tufsten. Kirken er meget lys og enkel og således uden freskomalerier

Fig. 13. Relief med soldater fra Hititernes hovedstad Hattusas (Bogazköy). 14. årh. f. Kr.

Fig. 14. Løveporten i Hattusas

Fig. 15. Krigergud fra Hattusas. Museet i Ankara

Fig. 16. Hagekors eller svastika af guld fundet i en grav fra Hattikulturen. Tidlig bronzealder, tredje årtusinde f. Kr. Museet i Ankara

Fig. 17. Kvindefigur fra bronzealderen. Museet i Ankara

Fig. 18. Poleret grøn sten fra templet i Hattusas. Af denne bjergart fremstillede man økser i Tyrkiets stenalder

Værløsefiblen og Alugodo

Værløsefiblen eller Alugodfiblen er en rosetfibel (fig. 1), der blev fundet i 1944 under Anden Verdenskrig i forbindelse med et entreprenørarbejde på Flyvestation Værløses område. Fundet, der omfattede flere genstande, er grundigt beskrevet og tolket. Følgende er en beskrivelse af Værløsefiblen og et bud på, hvem kvinden, der bar rosetfiblen, og som formentlig døde i en ung alder, kan være. Hvorfor fik hun fiblen med i sin grav, og hvad var det for en tid hun levede i? Det er sandsynligt, at den unge kvinde hed Alugodo, og hun er hermed den første person på Furesøegnen, som omkring år 200 træder ud af historiens anonymitet med sit navn indridset med runer på sin fibel.

Rosetfibler har altid vakt opmærksomhed på grund af deres størrelse og pragtfulde udførelse. De er rigt dekorerede og er håndværksmæssigt komplicerede smykker, der består af 40-60 forskellige enkeltdele. Rosetfibler findes så godt som altid kun i rige kvindegrave.

Værløsefiblen er i dag udstillet på

Nationalmuseet, hvor den har en meget fremtrædende plads i udstillingen om romersk jernalder. De øvrige genstande fra graven er udstillet på Furesø Museer.

Alugodfundet

Da arkæologen fra Nationalmuseet efter forviklinger med de tyske myndigheder nåede frem, var graven desværre fuldstændig ødelagt i forbindelse med entreprenørens jordarbejde. Derfor blev der ikke tale om nogen egentlig arkæologisk udgravning, men kun om en aflevering af fund og oplysninger samt en gennemsøgning af området, herunder nogle jordbunker. En årvågen og samvittighedsfuld arbejdsmand havde heldigvis tilkaldt Nationalmuseet, da rester af et skelet fra et menneske, en stor såkaldt rosetfibel af sølv og andre genstande kom frem ved jordarbejdet.

Fundstedet er en lille nu delvis bortgravet og for længst tilgroet sandbanke i det nordlige område af flyvestationen, tæt ved og vest for den gamle landevej mellem Kirke Værløse og Jonstrup. Netop her foretog i oldtiden egnens vigtigste nord-

Fig. 2. Den lille armbrøstfibel af sølv

syd-gående vejstrøg. Lokalt har i Nationalmuseets Sognebeskrivelse fået nr. SB 34. I en dybde af cirka 1,5 m kunne man konstatere rester af en øst-vest-orienteret grav, omgivet af marksten, 2-3 gange hovedstørrelse. Ud over skeletresterne reddede Nationalmuseet flere mere eller mindre beskadigede genstande: den nævnte rosetfibel samt en mindre sølvfibula, en bronzøse med en tilhørende si, en større sølvnål, to grønne glasperler og skår af to mindre lerkar (fig. 2,3,4 og 5). Arbejderne på pladsen oplyste, at der desuden var fundet en bronzespad, der desværre var bortkommet. De forskellige genstande, herunder den mindre sølvfibel, daterer fundet til omkring år 220-230 e. Kr. – det vil sige i den første del af yngre romersk jernalder, som strækker sig fra omkring 160 til ca. 375 e.Kr.

I nærheden af den første grav blev der fundet knoglerester og lerkar fra to andre lidt senere grave. Grav 1 kan derfor opfattes som en centralgrav på en gravplads fra yngre romersk jernalder.

Alugodkvindens skelet

Selv om sandjord ikke er særlig bevarende for knogler, var de frembragte skeletdele ret velbevarede, men skelettets placering i den øst-vest-orienterede grav kendes ikke. Skeletdelene omfatter foruden et ret velbevaret kranie størstedelen

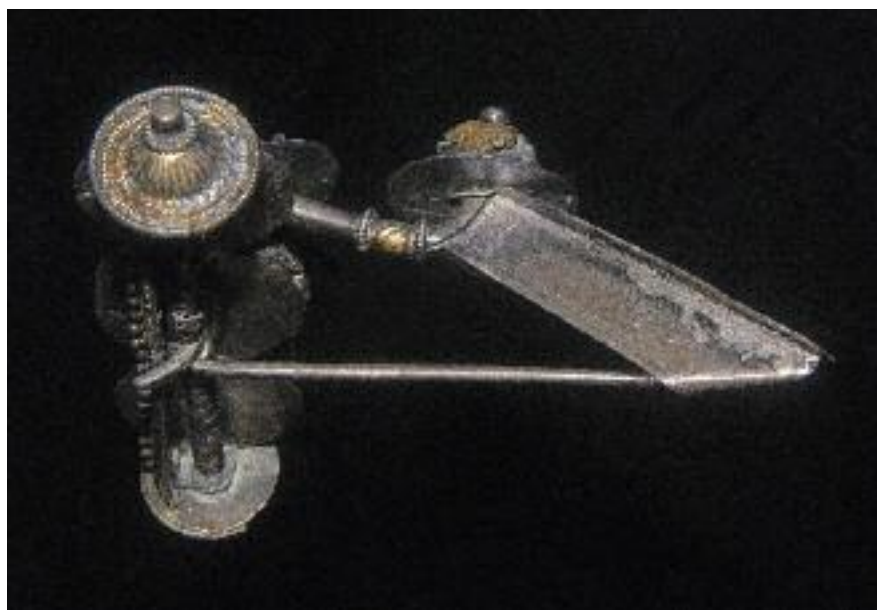

Fig. 1. Værløsefiblen

Fig. 3. Si og øse af bronze

af lemmeknogle, nøgleben og skulderblade fra et menneske, som er bestemt til at være en kvinde. De antropologiske undersøgelser tyder på, at kvinden kan have været meget ung, måske kun omkring 20 år gammel. Kraniet er forholdsvis stort og over middelstørrelse og fremtræder med en kraftig modelleret profil (fig. 6). Hagepartiet er defekt, men overmundstænderne har uden tvivl været noget fremspringende med udpræget overbid. Kraniets næseryg indicerer, at kvindens næse har været stor, smal og krum. Tænderne er meget velbevarede og uden caries, og tandstillingen er regelmæssig. Lemmeknoglene er overordentlig gracile, lange og slanke med svagt udviklede muskelspor. Legemshøjden kan beregnes til omkring 161 cm.

Værløsefiblen fra Alugodgraven

Værløsefiblen er fundets hovedstykke (fig. 1). Det er en stor og relativt velbevaret rosetfibul af sølv, og da den blev rensat på Nationalmuseet, viste det sig, at der på begge sider af nåleholderen var indgraveret et hagekors eller svastikategn. Desuden var der på nåleskedens ene side indridset en meget tydelig og veludført runeindskrift, der kunne læses som Alugod. Værløsefiblen var på fundtidspunktet den eneste kendte fibel med runeindskrift, og den er stadig den eneste i Danmark med både runer og hagekors. Som beskrevet i det følgende afsnit, indikerer fiblen interessante forhold om dens ejer.

Fig. 4. To lerkar fra Alugodgraven

Fiblen er en stor 10 cm lang rosetprydet pragtfibula af sølv, og den er karakteriseret ved sin rige, næsten overdrevne udsmykning med rosetter udført af forgyldt sølvblik.

De typiske hvælvede og klokkeformede rosetter er indrammet af smalle, tværrillede sølvtråde. Rosetterne er fastholdt af brede, flade sølvringe på tynde sølvskiver. Fiblens s-formede bøjle og den høje nåleholder er støbt i et. Fiblens lange spiral (omkring en spiralakse) med tilhørende nål er fastgjort til bøjlen, således at fiblen kan fungere som en sikkerhedsnål. Bøjle, nåleholder og spiral med nål er således fiblens funktionsmæssige del. Fiblens syv rosetter udgør sammen med ornamenten og andre udsmykninger fiblens udsmykningsmæssige del.

Fig. 5. Sølvnålen. Nålen måler nu 16,5 cm og har oprindeligt været 6-7 cm længere

Som nævnt er Værløsefiblens høje og brede nåleholder ornamenteret på begge sider, udført med en fin gravering i såkaldt tremolerstik. Med en lille punsel eller mejsel har man hamret mønstret på nåleholderen. Ornamentikken er ens på begge sider og består af et enkelt smalt bånd eller ramme, der følger nåleholderens kant lidt inden for denne. Dog er dette bånd i den øverste ende af holderen dobbelt. Nær den nederste brede del af holderens sider er der med samme teknik indgraveret de to hagekors, anbragt lidt væk fra enden. Tegnene balancerer smukt inden for rammeudsmykningen på nåleholderen, og hele den nævnte ornamentik står meget klart og vel-disponeret.

Runeindskriftens seks runer er indridset med et skarpt instrument

Fig. 6. Alugodos kranie

Fig. 7. Ormehovedringen af guld fra Kirke Værlose

(ikke tremolerstik) og kun på den ene side af nåleholderen. Runerne er klempt sammen mellem hagekorset og de dobbelte bånd i nåleholderens anden ende. Nogle af runerne er ridset ind over den øvrige ornamentik. Det betyder at runerne er indridset efter at fiblen er færdigfremstillet med tremolerudsmykningen, og runeristeren har ikke beregnet pladsen til runeindskriften særlig godt, for den sidste del af indskriften er blevet noget klempt op mod hagekorset.

Værlosefiblen skønnes at være lagt i graven omkring år 220-230 e. Kr., og ud fra andre gravfund af tilsvarende rosetfibler vurderes denne fibeltype at være fremstillet over en meget kort periode på 30-50 år, hvilket betyder at denne smykkeform kun har været brugt i en eller højst to generationer. På Værlosefiblen ses kun en smule slid efter brug på nåleholderens underside. Når fiblen bæres, vender spiralen nedad, og spiraldækket fremad. Dette felt og bøjlen med tre og to

rosetter bliver hermed den mest synlige og dominerende del af fiblen. Fiblen har tjent som en kombineret sikkerhedsnål og nok først og fremmest som et brystsmykke og et værdighedstegn. Tøjet må sandsynligvis have været af en kraftig kvalitet for at kunne bære den store og tunge fibel. Det er foreslået, at fiblerne har været anvendt som ophæng for en eller flere perlekæder.

Runer og navnet Alugod samt hagekors

De første runer anvendtes i Danmark i årene 150-170 e. Kr., og Værlosefiblen er fra første del af 200-tallet. Der er derfor tale om meget gamle runer. Runerne var en fællesgermansk skrift, som blev skabt af den alfabetudvikling, der havde fundet sted i Middelhavsområdet i det 1. årtusinde f.v.t. I dag kendes der fem fibler med runeindskrifter, hvoraf de tre er rosetfibler, og forskerne er enige om at runeindskrifterne på fiblerne er personnavne. Her hører enigheden op, og man mener navnene kan stå enten for mesteren, der fremstillede fiblen, eller giveren eller den der lod fiblen fremstille, eller som tredje mulighed navnet på den, der bar og ejede fiblen. Mesteren har anbragt hagekorset på en smuk og afbalanceret måde på Værlosefiblens nåleholder, og det ser således ikke ud til, at der under fremstillingen var tænkt på, at fiblen skulle forsynes med en indskrift. Dette indikerer at hverken mester eller giver har leveret navn til indskriften – så ville man sandsynligvis have indpunslet navnet som en del af fremstillingen. Dette synspunkt underbygges således af, at runeindskriften er påført efter fiblens fremstilling. Den almindeligste mening er derfor også, at Alugod er ejerens navn, og i dette tilfælde et kvindenavn indridset på fiblen, da den fik en ejer.

I romersk jernalder bestod person-

Fig. 8. Den fornemme kvinde fra Himlingøje i sin rigt udstyrede grav

navne normalt af to led, og mandsnavne ender normalt med -ar, og kvindenavne normalt med -o. Fiblens ejer har derfor med ovenstående tolkning heddet Alugodo. At der kun står Alugod på fiblen, forklares med, at der er anvendt en tiltaleform (Alugod), og at pladsen på nåleholderen var knap.

Alugod eller Alugodo er det eneste kendte eksempel på dette navn, hvilket ikke er usædvanligt, da man kun kender meget få navne fra den tid. De sprogkyndige er enige om at -god betyder "god", og at alu er et trylle- eller værneord. Det i øvrigt smukke og feminine navn efter vor tids målestok kan således opfattes som et kærligt ønske om, at det vil gå navnebærerens godt – blive lykkelig – alt godt! Alu finder man i senere tiders germanske navne som Olbjørn (nordisk), Aluberht (tysk) og Ealwine (engelsk). Alu, mener man også, var navnet på øl (alu, ale og øl). Trylleordet beskyttede øllet mod fordærv og troldtøj, og forsynede man også øltønden med en udløbstud udformet som en hane, var øllet sikret. Ved hanegal stod solen op, og alle overnaturlige skulle være under jorden, ellers sprang de i flint. De underjordiske hadede haner, som vi kender det

fra nutidens gamle eventyr og overtro.

Hagekorset eller svastika tolkes som et lykketegn og tolkes af de fleste som et frugtbarheds- og soltegn. Hagekorset, som på det gamle indoeuropæiske sprog sanskrit hedder suastika, kan her betyde "altgodt". Kombinationen af ordene alugod og svastika, der synes at betyde det samme, er tankevækkende.

Himlingøjecentret på Stevns og de rige på Furesøegnen

De arkæologiske fund viser at der i begyndelsen af yngre romersk jernalder var en magtkoncentration eller et fyrstedømme på Stevns omkring Himlingøje, hvor mange af tidens rigeste gravfund er gjort. Dette center styrede blandt andet importen af varer fra Romerriget og distribuerede forskellige prestige-genstande til sine allierede, først og fremmest i Danmark, men også i Norge og Sverige. Man finder prestigevarerne i elitens grave som fornemt romersk drikkeudstyr, for eksempel drikkebægre af glas, bronzeøser og tilhørende sier, bronzepande m.m. På centrets værksted fremstillede man fibler af sølv og fingerringe og armbånd af guld,

de såkaldte slangehovedringe. Centret styrkede magtpositionen ved at alliere sig med andre magt- og rigdomscentre. De allierede fik drikkeudstyr og ormebæger af guld og måtte som betaling for eksempel indgå i forsvaret af det samlede magtområde. Jernalderen var en urolig tid, og de danske kystområder blev angrebet af små hærstyrker, der kom fra Skandinavien og Tyskland. En del af magtcentrets politik var også at styrke sammenholdet gennem ægteskaber. Derfor blev unge fyrstedøtre fra rigdomscentret formentlig sendt til andre centre som brude for lokale stormænds sønner.

I 1949 blev der fundet og udgravet en meget rig kvindegrav i Himlingøje, som man kunne datere til omkring år 200 e. Kr. (fig. 8). Kvinden døde i en alder af 40-50 år. Gravudstyret er meget rigt med romersk glas, drikkeudstyr af bronze, en rosetfibelf af samme type som Værløsefiblen og flere slangehovedringe af guld (fig. 9 og 10). For enden af en meget lang halskæde af glasperler hang der en amulet- eller salvedåse af sølv, som stammer fra de sarmatiske egne i Sydøsteuropa (fig. 11). I den forbindelse kan det nævnes, at udbredelsen af netop rosetfiblerne strækker sig helt til de sydøsteuropæiske egne og ned til Sortehavsområdet. Himlingøje-graven er optaget i sin helhed og er udstillet på Nationalmuseet i samme rum som Værløsefiblen. Den fornemme

Fig. 9. Himlingøjekvindens rosetfibelf

Fig. 10. En af Himlingøjekvindens to ormehovedringe

kvinde i graven her kan komme fra Sydøsteuropa som del af en brudealliance, hvor Himlingøjecentret herved har søgt at styrke handelsforbindelserne mod syd. På kvindens rosetfibel var der på nåleholderen indridset navnet viduhu(n)dar – det vil sige skov(ved)hund eller ulv. Dette navn tolkes som giverens eller fyrstens navn, den fyrste, der sandsynligvis var af meget høj rang, og som kvinden fra Sarmatien formentlig blev gift med.

Alugodo fra Værløse kan have været en kvinde fra Himlingøje, der som ung pige blev bortgiftet til en fyrstesøn, der boede på eller i nærheden af flyvestationens område. Med sig som et symbol på alliancen og sin status fik hun den fantastiske rosetfibel med sit navn indridset.

På Værløseegnen og omliggende områder er der som beskrevet fundet flere grave fra yngre romersk jernalder med fornemt drikkeudstyr

Fig. 11. Himlingøjekvindens smykkedåse fra Sarmatien

og guld. Alugodos grav er blot en af disse grave. Ved grustagning ved Kirke Værløse er der fundet en ormehovedfingerring af guld (fig. 7). Dette understreger, at der på Furesøegnen har været et magt- og rigdomscenter højt placeret i Himlingøjehierarkiet.

Alugodo og hendes nære familie

Lad os opsummere og komme med et kvalificeret gæt om Alugodpigenes familieforhold.

Alugodos familie var med stor sandsynlighed fyrsteslægten i Himlingøje, som efter år 200 søgte at styrke deres magt med alliancer, blandt andet med en fyrsteslægt på Furesøegnen, hvortil Alugodo kom som brud.

Der er desuden en vis sandsynlighed for, at den fornemme Himlingøjekvinde var Alugodos mor eller bedstemor eller i hvert fald i nær familie med Alugodo. Ligeledes er det muligt, at Alugodos far eller bedstefar hed Viduhudar eller ulv.

Alugodo døde formentlig i en meget ung alder – måske nåede hun ikke at få børn? Derfor fik hun den fornemme rosetfibel med i graven. Den fibel, som netop fortæller, at Alugodo oprindeligt kunne være barn af Himlingøjeslægten og derfor var af høj rang og havde ret til at bære det smukke værdighedstegn. Desværre kunne hverken fibel eller de magiske tegn, selv med det værnende og kraftfulde ord Alugod samt med lykketegnene udformet som hagekors, beskytte hende fra den alt for tidlige bortgang.

Dette er naturligvis en hypotese, men dog en sandsynlig teori.

N.B. Thomsen
nbt@os.dk

GRØNVANG 2

En neolitisk plads med mange stikler

Specialisering?

Når stikler optræder i usædvanligt stort antal på en plads fra Tragtbægerkulturen, skyldes det sandsynligvis, at der på den pågældende plads har fundet specielle aktiviteter sted, hvortil de mange stikler har været anvendt. Lokalteten Grønvang 2 i Nordvestsjælland er en plads fra Tragtbægerkulturen, hvor stikler er den dominerende redskabstype (fig. 1). I den almindeligt tilgængelige faglitteratur har neolitiske pladser med mange stikler hidtil været ukendt. Nu er en nylig undersøgt jysk lokalitet, Lystrup Østergård, blevet publiceret (Rasmussen 2012).

Stikler

Stikler er flintredskaber, som kan være vanskelige at bestemme. Det var således først i 1927, at amatørarkæologen Erik Westerby erkendte denne redskabstype. Der var imidlertid længe flere fagarkæologer, der betragtede Westerbys stikler som udslag af tilfældigheder.

Stikler hører i Danmarks oldtid først og fremmest til i ældre stenalder, hvor de er almindeligt

forekommende i såvel de senpalæolitiske som i de mesolitiske kulturer. De synes dog at være fraværende på Sjælland i den yngste del af Ertebøllekulturen. I yngre stenalder forekommer stikler kun meget sporadisk, og de regnes kun for almindelige i yngre Grube-keramisk kultur (Petersen 1993).

Grønvang 2

I 1989 udgravede Kalundborg Arkæologiforening for Kalundborg Museum et kulturlag fra yngre bronzealder. Lodsejeren havde pløjet lidt dybere end tidligere, hvorved dele af kulturlaget var blevet pløjet op på markoverfladen. I forbindelse med denne udgravning blev der ca. 50 meter fra bronzealderlaget observeret en lille smule oppløjet kulturjord, som viste, at et oldtidslag også her var under oppløsning. Kalundborg Arkæologiforening vendte i 1990 på vegne af Kalundborg Museum tilbage for at afklare forholdene. I løbet af en weekend håndgravede 12 af arkæologiforeningens medlemmer 41,75 kvadratmeter, hvoraf der forekom kulturjord under pløjelaget på 19 kvadratmeter. Det viste sig i løbet af

undersøgelsen, at der i realiteten var tale om to "gruber", hvor den ene, som havde tydelige spor i bund og sider efter et graveredskab, må være resultat af lertagning, mens den anden var en lille naturlig sænkning i terrænet med et gammelt vækstlag i bunden. Begge "gruber" var fyldt med trækulholdig mørk kulturjord med indhold af flint og potteskår samt måltidsrester i form af dyreknoget og muslingeskaller. Indholdet i de to "gruber" ser ud til at være af samme karakter og datering, hvorfor fundene fra dem her behandles under ét. Afstanden mellem de to "gruber" er blot 2-3 meter.

Flintredskaber

Redskabsinventaret fra Grønvang 2 er stærkt domineret af stikler med mere end 50 eksemplarer (fig. 1 og 5). Der fandtes desuden et fragment af en tyndnakket sleben økse, der dateres til tidlig neolitikum/tidlig mellemneolitikum eller populært sagt dyssetid. Der fandtes også et fragment af et forarbejde til en flintmejsel samt en noget usædvanlig mejsel. Sidstnævnte består af et 11,5 cm langt og relativt

Fig. 1. Typiske stikler fra Grønvang 2. Foto: David Barry

Fig. 2. Ornamenteret potteskår og udvalgte flintredskaber fra pladsen. I øverste række tre knive. I mellemste række to bor og fire tværpile. I nederste række en skiveskraber, to skiveknive og en flintmejsel af pølseflint. Foto: David Barry

tyndt stykke pølseflint, hvis eneste tildannelse er en smal sleben æg i den tynde ende (fig. 2 og 4). 7 økseafslag med slib understøtter dateringen til neolitikum. Skiveskrabere, der almindeligvis er dominerende på Tragtbægerkulturens pladser, var til stede i et antal af 36. Andre redskaber forekom i forskellige udformninger såsom knive fremstillet af flækkelignende afslag, skiver og spåner (fig. 2). Flere stykker er med fintandet æg, der antagelig har været anvendt til rensning af plantefibre, og et par flækker har kraftige poleringer – gloss – som viser, at de har været anvendt som kornsegle. Neolitiske skiveknive var til stede i et antal af 5 (fig. 2 og 6). Der fandtes også et kraftigt kernebor og en drillspids samt 4 tværpile fremstillet af små flintafslag (fig. 2). De fintandede stykker og de neolitiske skiveknive er med til at understøtte dateringen til dyssetid, og der er intet i

flintinventaret, der antyder andre dateringer.

Zoologisk materiale

Georg Nyegaard, dengang Zoologisk Museum, har i sin tid gennemgået knoglematerialet og konstateret tilstedeværelse af knogler af datidens gængse husdyr, kvæg, svin og får/ged og en ikke nærmere artsbestemt fugl. Små fragmenter og en pren af hjortetak kan stamme fra en opsamlet kastestok. Der er ikke knogler af hjorte- eller andet jagtvildt i fundstoffet. Et fragment af en "skulderbladskniv" med gennemboring er sandsynligvis fremstillet af et skulderblad fra kvæg (Becker 1952). Redskabstypen ser ud til at høre hjemme i Tragtbægerkulturen. Ud over den førnævnte pren af hjortetak er der tre prene fremstillet af skinnebenskogler fra får eller ged. Endelig er der æggen af en benmejsel og yderligere en

tildannet genstand af ben, hvis funktion er uvis (fig. 3).

Keramik

Keramikken fra pladsen er meget fragmenteret, men generelt af en karakter, som den kendes i Tragtbægerkulturen. Ingen af de i alt 9 randskår, der repræsenterer flere forskellige lerkar, er ornamenterede. I materialet er der et enkelt halsskår med ornamentik (fig. 2). Denne er gennemgående temmelig opløst og udvisket, men består af et omløbende bælte af vinkler i teknikken beviklet snor.

Ornamentikken hører nok nærmest til inden for Virum-stilen. Denne er opkaldt efter et mindre fund i Virum nord for København, som er beskrevet i Ebbesen og Mahler, 1979. Dateringen er slutningen af tidlignepolitikum. Af bugskår er der 21 med lodret afstribning fra flere forskellige kar, hvoraf 4 skår i teknikken beviklet snor.

Kombinationen af uornamenterede randskår og lodret bugafstribning understøtter Virum-dateringen. Desuden er tre uornamenterede skår af lerskiver til stede (Davidsen 1974).

Neolitiske stikler

Det store antal stikler i forbindelse med en Tragtbægerplads må anses for usædvanligt, og man kan forestille sig, at specielle former for arbejde, hvortil stikler blev anvendt, er blevet udført på stedet. Ingen af de øvrige fund fra Grønvang 2 giver dog antydning af, hvilken form for aktivitet der er tale om. Forfatteren er ikke på noget tidligere tidspunkt stødt på publikationer, der har fremlagt fund af ekstraordinært mange stikler fra Tragtbægerkulturen, og forespørgsler hos flere fagarkæologer med kompetencer inden for neolitisk forskning har hidtil ikke bragt nyt i sagen. Derfor er Uffe Rasmussens tidligere nævnte publikation fra 2012 af betydelig

Fig. 3. Skulderbladsdolk med hul. Æggen af en benmejsel. Fire prene og et ubestemt stykke. Foto: David Barry

interesse. Det drejer sig om materiale fra en udgravning udført af Moesgård Museum i forbindelse med anlæg af motorvej i Egådalen nord for Århus. Lokaltet kaldes Lystrup Østergård, hvor der sammen med andet neolitisk materiale fra Fuchsberg-fasen er udgravet ikke færre end 120 stikler. Af dem er de 78 tværstikler af samme slags som dem, der er dominerende på Grønvang 2. Fuchsberg-stilen anses for samtidig med Virum-stilen.

Stiklerne fra Grønvang 2 er overordnet set meget ensartede, idet de stort set alle kan karakteriseres som "tværslagsstikler" (fig. 1). Som råemne er valgt forholdsvis små afslag. På kanten af afslaget er der retoucheret en kær, på hvilken der er ført et tværgående stikkelslag. Stiklerne er ganske uanselige og blev overhovedet ikke erkendt under udgravningen, idet de umiddelbart lignede tilfældige afslag. De blev først konstateret i forbindelse med den efterfølgende oldsagsvask og øvrige gennemgang af materialet. Det er ligeledes karakteristisk, at der ikke er hjembragt stikler fra forfatterens

tidligere, gentagne rekognosceringer hen over pladsen, hvor opsamling af flintoldsager har koncentreret sig om umiddelbart let genkendelige redskabstyper.

Dateringen

Det usædvanligt store indhold af stikler har ført til flere forslag om, at de måske repræsenterer et ældre materiale, der er blevet tilfældigt indblandet i Tragtbægermaterialet. Denne mulighed kan dog med temmelig stor sikkerhed afvises, hvad angår materialet fra Grønvang 2. Det skal dog retfærdigvis indskydes, at der ca. 1.100 meter længere mod vest ved drænarbejde er fundet en hjortetaksøkse af elsdyr fra Maglemosekultur, og godt 500 meter nordvestligt er der ved tørvegravning fundet en fintandet lystertand ligeledes fra Maglemosekultur (Raklev SB 229). Men intet materiale fra Grønvang 2 kan relateres til Maglemosekulturen, hvorimod materialet samlet set entydigt peger i retning af dyssetid.

Beliggenhed

Grønvang 2 er beliggende et par kilometer nord for Kalundborg ved

sydkanten af den i oldtiden ca. 2 kvadratkilometer store Tranemose. I dette område har forfatteren gennem mange år udført intensive systematiske rekognosceringer, uden at der er gjort sikre fund fra ældre stenalder. Det må dermed betragtes som realistisk, at stiklerne reelt indgår i sammenhæng med fundene fra Tragtbægerkulturen. Den gravede grube opfattes som resultat af lertagning, hvor hullet ret hurtigt er blevet fyldt op med diverse affald, således at der er tale om et sluttet fund akkumuleret over kort tid. Materialet fra den lille naturlige sænkning svarer i sin sammensætning til materialet fra lertagingsgruben. Kulturjorden i sænkningen betragtes som en rest af et i øvrigt bortpløjet kulturlag, der formodes oprindeligt at have dækket pladsen. Stiklernes ydmyge udseende er sandsynligvis årsag til, at der ikke er hjembragt stikler fra pladsen i forbindelse med tidligere rekognosceringer. I forbindelse med forfatterens kortlægning af oldtidsaktiviteter langs Tranemose er der udelukkende hjembragt oldsager, overvejende i form af øksefragmenter, skrabere og knive, der mens de lå på marken, kunne erkendes som redskaber eller andet materiale af daterende værdi. Øvrigt materiale har ikke været samlet op og vurderet. Det er dermed realistisk at tro, at der i pløjelaget fortsat ligger stikler på pladsen Grønvang 2, der i forbindelse med rekognosceringerne er blevet betragtet som simple afslag.

Grønvang 2 er imidlertid ikke den eneste lokalitet fra dyssetid ved sydvestenden af Tranemose. Her er ved gentagne intensive rekognosceringer på de tilgængelige marker registreret 6 lokaliteter af relativt samme datering, men der kan reelt være flere. Dertil kommer flere andre stenalderpladser af yngre

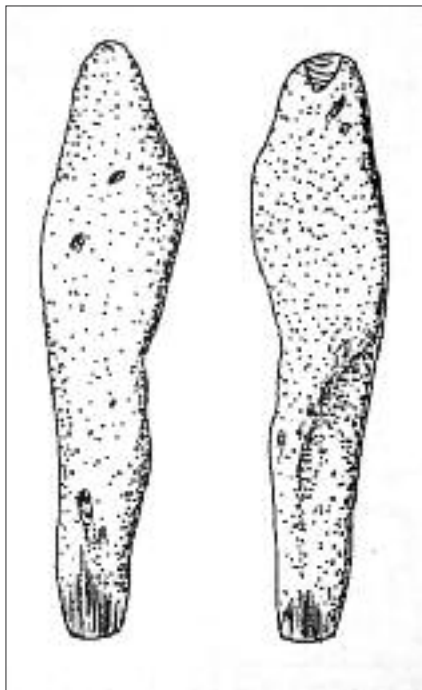

Fig. 4. Flintmejsel af pøseflint

datering samt bopladsområder fra yngre bronzealder og ældre jernalder. Det viser tilsammen, at denne del af Tranemose har været i anvendelse gennem mange af oldtidens perioder.

Perspektiver

Som nævnt afgravede Kalundborg Arkæologiforening manuelt 41,75 kvadratmeter pløjelag, der dækkede over de to "gruber". Det anses derfor som en reel mulighed, at der kan være yderligere anlæg af samme datering i nærheden i form af gruber og stolpehuller. De to "gruber" ligger tæt ved stenalderens mosekant, og i forbindelse med udgravningen i 1990 blev der supplerende gravet et 1x1 meter stort prøvehul i kanten af de delvis omdannede tørveaflejringer.

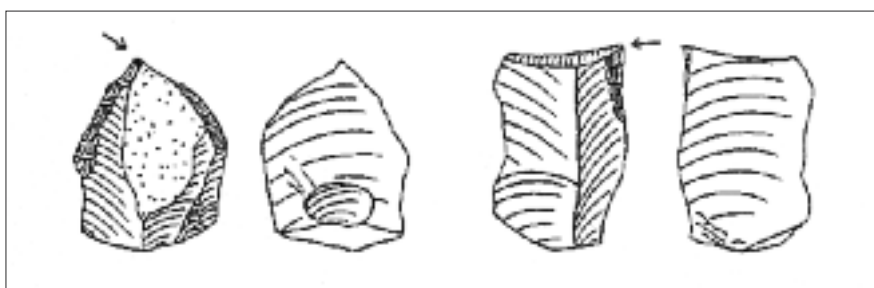

Fig. 5. Stikler fra bopladsen

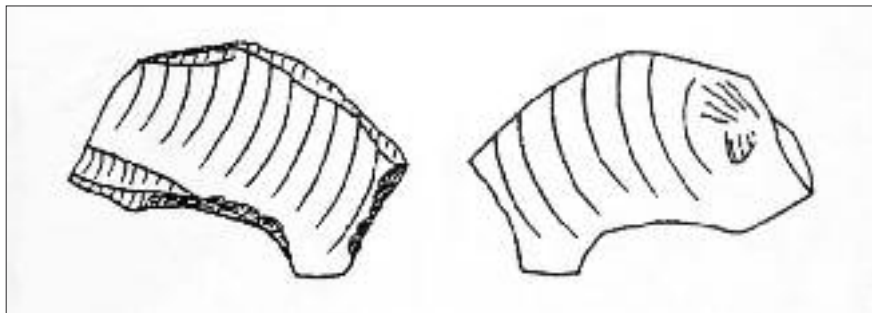

Fig. 6. Skivekniv

Fundmængden fra prøvehullet var ret beskedne, men giver trods alt antydning af, at der her kan være et udsnidsområde fra pladsen. Blandt de få fund fra prøvehullet var i øvrigt en enkelt tværslagsstikkel af nøjagtig samme type som dem fra gruberne. Fremtidige undersøgelser af Grønvang 2 og de øvrige dyssetidspladser i området ville sikkert kunne være interessante.

Publiceringen af Lystrup Østergård og nærværende fremlæggelse af Grønvang 2 kan bidrage til et mere nuanceret billede af dyssetidens samfund, hvor det ser ud til, at nogle af pladserne udmærker sig ved særlige fremstillinger af produkter, der har kunnet indgå i datidens vareudvekslinger.

Men hvilke produkter har dyssetidens mennesker brugt stiklerne til at fremstille? Det kan vi desværre endnu ikke sige noget nærmere om. Traditionelt opfatter man stikler som redskaber til bearbejdning af knogle og tak. Og noget sådant er da også til stede i form af en skulderbladskniv, 4 prene, en mejsel og et stykke med tildannet

skråt afskåret tap, som forfatteren ikke kender paralleller til (fig. 3). Disse genstande er dog til stede i så beskedne mængder, at de ikke står i et rimeligt forhold til det store antal stikler. Skrabere, knive, fintandede stykker, flækkesegl og det øvrige materiale peger vel i retning af, at pladsen også har haft mere almindelige funktioner med kornavl og husdyrhold.

Så hvis læsere af denne artikel selv har fundet – eller har kendskab til fund af – stikler, der synes at kunne henføres til dyssetid, så hører jeg meget gerne om det.

Litteratur

Becker, C. J.: Ørnekul på Nekselø. Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie, 1952.
 Davidsen, Karsten, 1974: Neolitiske lerskiver belyst af danske fund. Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie, 1973.
 Ebbesen, Klaus og Ditlev Mahler, 1980: "Virum. Et tidligneo-litisk bopladsfund". Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie, 1979.
 Petersen, Peter Vang, 1993: Flint fra Danmarks oldtid. Høst & Søn, 1993.
 Rasmussen, Uffe, 2012: Lystrup Østergård. En værkstedsplads fra yngre stenalder. KUML 2012.

Jens Nielsen
 jensnielsen@kalmus.dk

Murstenologi for arkæologer

Første del

Der er brændt mursten i Danmark siden 1160-erne. Når murstensstumper dukker op ved en udgravning, melder spørgsmålet sig straks: er disse "fra tiden" eller blot en uvelkommen indblanding fra andre perioder? I nogle tilfælde lader dette spørgsmål sig besvare ud fra stenens udseende og struktur, så man kan spare sig de dyre naturvidenskabelige analyser. Inspektionen fortæller også om produktionsform og stenens funktion i sin tid. Disse aspekter handler det følgende om. De tilsvarende forhold for tagtegl er tidligere beskrevet her i bladet¹.

Når en murstens alder skal bedømmes, vurderer man fremstillings teknik, størrelse og form, lerstruktur og eventuelle stempler.

Fremstillingsteknik

Det vigtigste er at bestemme, om stenen er håndstrøgen eller maskinfremstillet. Håndstrøgne mursten fremstilles ved at fylde en ramme af passende størrelse og facon med ler og derefter stryge det overflødige ler af med en pind. Stenen bliver herefter lagt til tørre på

en "strygebane", der er strøet med sand eller murstenssmuld. Disse processer ses på stenen ved tre tegn. Fladen, der er strøget med pinden, udviser uregelmæssige striber, der ikke er tydeligt parallelle (fig. 1). Liggefladen vil ofte have indpressede mærker eller teglsmuld fra strygebanen (fig. 2). Og endelig vil siderne af stenen have uregelmæssige furer: de såkaldte vandlæg (fig. 3). De skyldes, at leret ikke er blevet presset helt ud til rammen hele vejen rundt. Disse tegn kan være mere eller mindre tydelige. Man finder ikke sjældent dyrespor på den ene flade af stenen – et helt sikkert tegn på at stenen er håndstrøgen og har ligget til tørre på strygebanen.

De ældste håndstrøgne sten i Danmark stammer fra 1160-erne, og indtil midt i 1800-tallet var alle mursten håndstrøgne. Herefter bliver et stigende antal mursten maskinfremstillet. Ved år 1900 er håndstrygning fortsat den overvejende metode, men efterhånden får de maskinfremstillede sten overtaget. Dog kan man stadig bestille ægte håndstrøgne mursten. Når

håndstrøgne mursten skal aldersbedømmes, må man derfor også vurdere lerets kvalitet og struktur. Mere om det senere.

Maskinfremstillede mursten kan røbe sig på flere måder, afhængigt af hvilken type maskine de er fremstillet på. De ældste murstensmaskiner er strengpresser (fig. 4). De fungerer ligesom en gammeldags kødhakkemaskine: leret kastes ned i maskinen til skråtstillede knive, der både blander leret og bringer det fremad. Til sidst presses leret ud gennem "formen". Det er et mundstykke, der bestemmer størrelse og form på den lerbjælke, der presses ud. Lerbjælken glider ud på et afskærebord, hvor en række stålstrenger skærer murstenene ud i passende tykkelse (fig. 4).

Strengpressede sten er sædvanligvis lette at identificere. På begge flader ses tynde eller tykkere helt parallelle streger. De kan være lige eller buede (fig. 5). Stregerne har samme retning på begge flader. Det

Fig. 1. Håndstrøgen munkesten fra middelalderen. Strygefladen kendes på de uregelmæssige og ikke helt parallelle streger, der er mærker efter pinden, som strøg det overflødige ler væk¹⁵.

Hørsholm Egns Museum

Fig. 2. Liggefladen fra samme sten med aftryk fra strygebanen.
Hørsholm Egns Museum

Fig. 3. Vandlæg på løbersiden af stenen.
Hørsholm Egns Museum

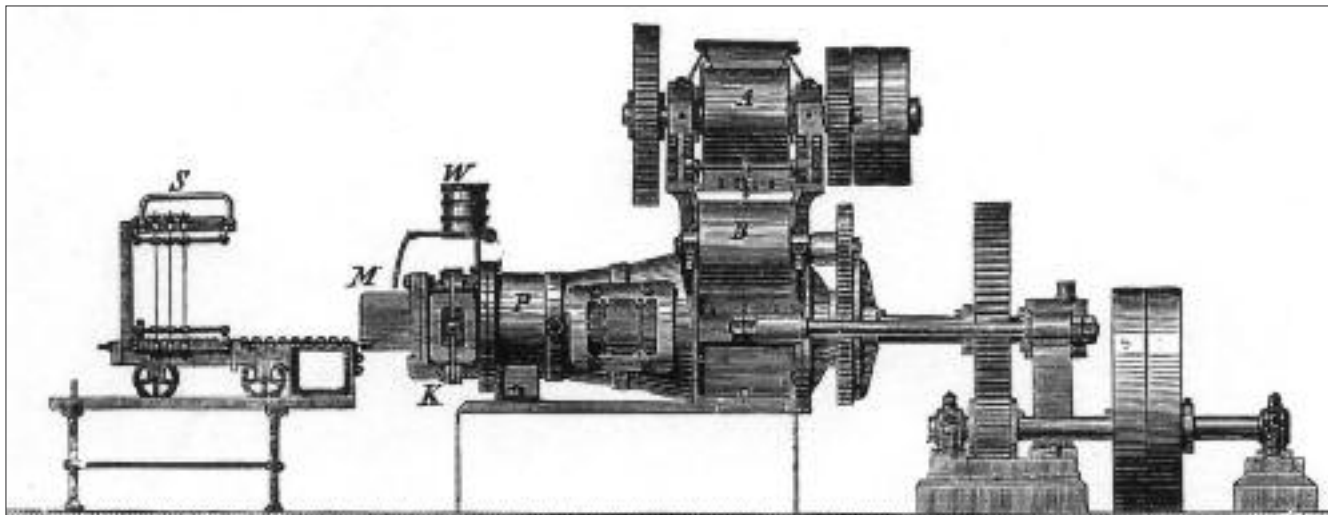

Fig. 4. Strengpresse fra sidste halvdel af 1800-tallet. Foran mundstykket (M) ses afskærebordet (S). Oven på strengpressen (P) er der anbragt valseværker (A og B), der udskiller sten og findeler leret. Det hele trækkes af en rem fra en dampmaskine eller senere en elektromotor¹⁴

skyldes at stålstrengene på afskærebordet trækker små sten med sig under skæreprocessen. De smalle sider af stenene har ofte fine lige spor efter glidturen gennem mundstykket (fig. 6). Strengpressede sten behøver ikke at være rektangulære. Mundstykket kan have en helt vilkårlig facon alt efter formålet med stenen. Således for eksempel drænrør, brøndsten, mangelhulsten eller byggeblokke (fig. 5-8). Selv tagsten kan fremstilles på strengpresse.

I starten af 1900-tallet var de strengpressede mursten blevet så perfekte, at murfladerne kunne virke for ensartede og "sterile". Der blev derfor fremstillet maskiner, der skulle give murstenene noget af de håndstrøgne stens udseende tilbage. Efter 1911 er der fremstillet mange fabrikater af disse "blødstrygningsmaskiner". I de fleste maskiner fyldes leret ned i en murstensformet udskæring i et metalbord. Et stempel presser den våde sten ned på et transportbånd, der bringer den nystrøgne sten væk fra

maskinen. Men fælles for alle maskiner er, at de efterlader procesmærker på stenene, så de er lette at identificere. Den øverste flade kan have mærker efter stemplet (fig. 9), og den underste flade kan have mærker efter transporten i maskinen (fig. 10). De smalle sider viser glidestriber fra formen, og ofte er der en lille uregelmæssig vulst langs kanten. Dette giver spil i bygningens overflade (fig. 11). Efter 1960 overtager blødstrøgne sten førerpladsen fra de strengpressede.

Fig. 5. Strengpresset brøndsten. Bemærk de parallelle buer, der fremkommer hvor strengen har fanget små urenheder i leret. Den store gule inklusion i øverste venstre hjørne viser, at strengpressen ikke har været forsynet med tromler til at udskille sten og findele ler. Det spiralformede mønster af rødt og gult ler viser at strengpressen ikke har været i stand til at blande leret ordentligt. Stenen skønnes at være fremstillet i sidste halvdel af 1800-tallet i en ikke særligt avanceret strengpresse. Nivaagaard Teglværks Ringovn

Strengpressede sten er yngre end ca. 1850, og blødstrøgne mursten er fra 1900-tallet eller senere. Leres struktur og eventuelle stempler kan hjælpe med aldersbestemmelsen.

Størrelse og form

De tidligste mursten i Danmark har en romantisk eftertid døbt "munkesten". Men samtiden kaldte dem teglsten². Der er ikke noget fast format for de tidlige munkesten, men ofte er stenene omkring 28 x 12 x 8 cm³. Dog er der også mindre former for nogle af de tidligste munkesten⁴ (fig. 12). Fra starten og til ca. 1250 var de synlige sider af stenene ofte riffelhuggede (fig. 12). Det var en tradition fra Italien. Man antager

Fig. 6. Den korte side (koppen) af brøndenstenen. Bemærk de fine glidestriber fra passagen gennem mundstykket. Nivaagaard Teglværks Ringovn

at murstenene skulle ligne de udhuggede kalkstenskvadre. De smalle skrå riller er hugget med en murhammer efter brændingen. I slutningen af perioden er riflingen dog udført med kam før brændingen.

Munkestenene blev ofte anvendt til kirker, klostre eller slotte. Derfor har der været en udstrakt brug af formsten til gesimser, ribber i gotiske vinduer, halv søjler og anden udsmykning. Formstenen kunne enten være fremstillet i en træform (fig. 13), eller den kunne være skåret i facon med et ostskeærrelig-nende redskab (fig. 14). Ved sidstnævnte fremgangsmåde fremstillede man først en munkesten. På hver side af stenen anbragtes en skabelon, der fæstnedes med 2 eller flere søm i det bløde ler. Herefter skar man langs skabelonens kanter.

Størrelsen af munkesten er nogenlunde uændret til 1550 og aftager herefter med tiden, men der er ingen faste regler for dette, så størrelsen kan ikke bruges til en blot nogenlunde sikker datering. Bru-gen af munkestensformatet aftager

Fig. 8. Eksempler på hvor forskelligt strengpressede teglprodukter kan se ud. Mangelstenen kom frem i 1930-erne. Byggeblokken er fra 1900-tallets midte. Nivaagaard Teglværks Ringovn

Fig. 7. De første strengpresser blev importeret til landet for at producere drænrør i 1850-erne. Dette rør er dog meget nyere. Frederiksholm-koncernen drev teglværker fra 1871 til 1987. Stemplet på dette rør viser, at det stammer fra koncernens senere år. Drænrør er nu stort set erstattet af plastikslanger. Nivaagaard Teglværks Ringovn

i løbet af 1600-tallet, hvor de erstattes af mindre typer (fig. 17 og 18), men der er brændt munkesten lige til nutiden til restaureringsformål. Munkesten produceret til restaureringsformål røber sig af og til ved tegn på maskinel hjælp ved fremstillingen: homogenisering af leret og fjernelse af sten og kalkspringere. Hvis munkestenen oven i købet er fremstillet på maskine, afsløres den let (fig. 20).

I 1500-tallets anden halvdel bliver et "renæssanceformat" på omkring 24 x 11 x 7 cm tiltagende almindeligt⁵, og det ses endnu helt op i 1800-tallet. I 1752⁶ gør Kong Frederik V et forsøg på at standardisere murstensformatet. Han udsteder en bekendtgørelse, der fastlægger størrelsen for mursten til de kongelige byggerier. Denne "Slots-Bygnings Model" skal måle 25,5 x 12,5 x 5 cm. Formatet har allerede i nogen tid været påbudt de sønderjyske teglværker, men skal nu gælde for alle.

Sideløbende med den danske produktion importeredes også mursten fra udlandet. Vi møder således endnu smallere formater i de hollandske "mopper" og i "Flensborgsten". Mopperne har et format på ca. 22 x 10 x 4,5 cm. Christian IV importerede i 1636 de hollandske mopper til blandt andet Trinitatis Kirke med Rundetårn (fig. 15). Men også andre kongelige eller statslige byggerier er udført med mopper. Flensborgformatet er på ca. 22 x 11 x 4 cm (fig. 16). Der er usikkerhed om, hvorvidt formatet blot er en variant af moppeformatet, eller om det er en selvstændig udvikling i teglværkerne langs Flensborg Fjord.⁵ Men uanset hvad, er det karakteristiske ved begge formater den ringe højde på 4-4½ cm. Flensborgformatet er ikke kun knyttet til Flensborg Fjords teglværker. For eksempel betalte teglværket i Nivaa en del af sin fæsteafgift i første halvdel af

Fig. 9. Blødstrøgen sten. Firkantet mærke efter stemplet. Carl Matzens Teglværk, Egernsund har benyttet lejligheden til at sætte initialer i stemplet. Nivaa Teglværks Ringovn

Fig. 10. Blødstrøgen sten. De bueformede fordybninger og striber er mærker efter transporten af den nystrøgne sten i maskinen. Striberne kan skelnes fra striberne forårsaget af et afskærebord, da der ikke er striber på den modsatte flade. Grøftebjerg Teglværk, Fyn fra 1900-tallets midte.

Nivaagaard Teglværks Ringovn

Fig. 13. Middelalderlig ribbesten fra gotisk vindue og moderne træform, der har været anvendt til at producere ribbesten til restaureringsformål.

Nivaagaard Teglværks Ringovn

Fig. 14. Formsten skåret ud af en munkesten ved skabelonmetoden. Bemærk de to sømhuller og skrumningen af stenen under tørring og brænding.

Nivaagaard Teglværks Ringovn

Fig. 11. Blødstrøgne sten fra koncerthuset Trommen i Hørsholm. Mureren har valgt at lægge den lille karakteristiske vulst foroven på alle stenene. Glidestriberne ses på alle stenene. Derimod er procesmærkerne fra stempel og transportbånd skjult ved indmuringen

Fig. 12. Riffelhugget munkesten i Uvelse Kirkes korrunding. Stenene antages at være fra sidste halvdel af 1100-tallet. De riffelhuggede sten her måler omkring 24 cm i længden og 7,5 cm i højden og er således tydeligt mindre end det gængse munkestensformat

1700-tallet til Dronning Sophia Magdalena med sten af Flensborgformat, og Frederik V's bekendtgørelse⁶ fastlægger også størrelsen af de "saa kaldede Flensborger smaa Mursteen" som alle teglværker i riget skal overholde. Flensborgformatet ses fra slutningen af 1600-tallet, var meget udbredt i 1700-tallet og ses også i starten af 1800-tallet. Men efterhånden nærmer de fleste teglværkers format sig det, som i 1896 blev det officielle standardformat: 23,0 x 11,0 x 5,5 cm. For at komplicere sagen yderligere har det hele tiden været muligt at få brændt specielle formater eller faconer efter en bygherres ønske – og det er det stadig.

Stenens størrelse og facon kan således kun bruges til en grov aldersbestemmelse, og det er afgørende at vurdere om lerets struktur og bearbejdning understøtter vurderingen eller snarere tyder på en nyere sten fremstillet i gammelt format.

Gulvtegl (fig. 19) er en almindelig del af teglstrygerens arbejde, men fra midten af 1200-årene og 100 år frem ses især på Sjælland en specialiseret produktion af fine gulvtegl med præg og glasur. Dette er grundigt illustreret i Birgit Als Hansen og Morten Aaman Sørensen's bog om ornamenterede middelalderlige gulvfliser i Danmark⁸.

Fig. 15. Håndstrøgne hollandske mopper i Rundetårn. De øverste tre rækker er mopper, mens den nederste række sten siden er udskiftet med nyere håndstrøgne mursten af et format, der minder om det nuværende standardformat

Fig. 16. Bindingsværkstavlne er mønstremuret med håndstrøgne mursten i Flensborgformat. Som det også ofte skete i datiden, er murstenene genbrugt fra ældre bygninger. Ostenfeldgården, Frielandsmuseet i Kgs. Lyngby

Fig. 17. Fra venstre ses munkeformsten i overstørrelse, 2 munkesten i almindelig størrelse, slotsmodellen, Flensborgsten og strengpresset sten i dansk standardformat

Fig. 18. De samme seks sten set fra fladen. Målestokken er 21,5 cm lang. Nivaagaard Teglværks Ringovn

Fig. 19. Middelalderlig gulvtegl. Denne enkle sten er blot dekoreret med olivengrøn blyglasur på overfladen. Bemærk de 4 sømhuller, der viser at stenen er skåret ud efter skabelon. Nivaagaard Teglværks Ringovn

Fig. 20. To middelalderlige ribbesten og en ribbesten fremstillet i slutningen af 1900-tallet til restaureringsformål. Bemærk den store forskel i stenenes struktur. Den nye sten viser tydeligt, hvad det betyder at have stenuddskillende og homogeniserende maskiner til at bearbejde leret. Nivaagaard Teglværks Ringovn

Litteratur

Andersen, Hans Juel, Finn Bolt Jørgensen, Erik Kjær og Hans Rose: Kalk og Tegl i 100 år, 1993.

Bertelsen, Thomas: Teglstensformater og forbandter i Danmarks middelalder og renæssance. I: K H Clausen og T A Vestergaard (red.): Flensborgsten, 2010.

Berthelsen, Jørgen G og Verner Bjerger: Stemplede mursten og gulvtegl, 2006.

Berthelsen, Jørgen G: Munke, nonner og bæverhaler. Fund&Fortid, 2009 nr. 2 s. 9-12.

Borup, F: Teglværksindustri, 1886.

Clemmensen, Mogens: Slægtskabet mellem lombardisk og dansk teglstensarkitektur. Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie 1922, s. 267-312.

Hansen, Birgit Als og Morten Aaman Sørensen: Ornamenterede middelalderlige gulvfliser i Danmark, 2005.

Hinsch, Connie, Morten Aaman Sørensen og Birgit Als Hansen: Tegl 19. Tegl i Danmarks Middelalder. Kalk- og Teglinformation, 1993.

Møller, Elna: Tegl 8. 800 år i Danmark. Teglindustriens Tekniske Tjeneste, 1964.

Rasmussen, Kaare Lund: Termoluminiscensdatering af mursten fra Nyborg Slot. Bygnings Arkæologiske Studier 2006-2008, 2010a s. 127-132.

Rasmussen, Kaare Lund: Proveniensbestemmelse af flensborgsten fra teglværkerne ved Illerstrand, Nivaagaard og Prøvelyst. I: K H Clausen og T A Vestergaard (red.): Flensborgsten, 2010b.

¹ J G Berthelsen 2009

² E Møller 1964

³ C Hinsch, M Aa Sørensen og B A Hansen 1993 giver mange eksempler på middelalderlige murstensformer og murstensforbandter

⁴ M Clemmensen 1922

⁵ T Bertelsen 2010, s. 62

⁶ Placat om hvad Størrelse de Mursteene skal have, som fra Teil-Verkerne i Dannemark til Kiøbenhavn maa indføres. 21/4 1752. Nivaagaard Godsarkiv

⁷ Murstens normalmål fastsat 1896. I 1969 ændres formatet til 22,8 x 10,8 x 5,5 cm.

Jørgen Berthelsen er årets arkæolog 2012

Jørgen G. Berthelsen,
Strandvænget 4
2960 Rungsted
jgb@dadlnet.dk

Sjællandstræf

om Metroudgravningerne

Omkring 50 forventningsfulde SDA'ere samledes den 9. september på Osted Fri- og Efterskole til årets Sjællandstræf for at høre om alt det nye fra denne omgangs Metroudgravninger i det centrale København. Det blev en dejlig og udbytterig dag, hvorfra jeg vil garantere, at ingen drog skuffede hjem.

Velkomsten ved foreningens formand, Jan Andersen, blev traditionen tro fulgt op af afsyngelse af amatørarkæologernes slagsang (fig. 1). Herefter var dagens præsentationer lagt i hænderne på Camilla Haarby Hansen og Charlotte Rimstad – to supervidende arkæologer, der samtidig magter at holde en flok som os i ånde en hel dag!

Overblik

Camilla Haarby Hansen lagde for med at give et vue over Metro City-ring-udgravningerne som de har været gennemført siden 2009 og vil fortsætte i hvert fald 2013 med. Status lige nu for udgravningerne på de 4 lokaliteter kan sammenfattes således:

Kgs. Nytorv: Fortsatte aktiviteter. Efter omfattende udgravninger er hovedvægten nu på tilsyn med hvad der måtte vise sig under entreprenørarbejdet.

Fig. 1. Dagen starter med amatørarkæologernes slagsang

Gammel Strand: Der er foretaget forundersøgelser, og der planlægges omfattende udgravninger i foråret 2013.

Assistens Kirkegård: Udgravningen er afsluttet, og her er rapportskrivningen længst fremskreden.

Rådhuspladsen: Udgravningen er netop afsluttet.

Udgangspunktet for de igangværende undersøgelser var en generelt ringe viden om især den allertidligste bosættelse. Der findes en del dokumenter – bl.a. beskrivelse af tidligere gravninger i forbindelse med sløjfning af voldene m.m. – som blev samlet i 1800-tallet, men dokumentationen lader en del tilbage at ønske. Det tidligste kort over byen er fra slutningen af 1500-tallet med fokus på befæstningen. Et kort fra 1627 viser en hurtig udvikling her under Chr. IV.

De nye udgravninger på Rådhuspladsen indikerer, at der var en intensiv aktivitet også før Absalon, men at den var koncentreret uden for det område, som kan afgrænses rimeligt klart fra 1200-tallet. I 1200-tallet var der et etableret fæstningsværk på Slotsholmen. Den helt afgørende udbygning af byen sker under Chr. IV og Fr. III – frem til 1670.

Kgs. Nytorv og Gammel Strand

På Kgs. Nytorv blev der også gravet ved de første Metroudgravninger – i 1996. Det står klart, at bygningsresterne ved Magasin ikke var Absalons borg. Undersøgelserne omfatter både arealer uden for 1200-tals-volden og omkring denne. Her har

været en voldgrav og en formentlig spinkel palisade – snarere et "plankeværk". I Ll. Kongensgade er der afdækket et stykke grøft, men indtil videre uden større sammenhæng eller datering. Der er afdækket dele af middelalderens Østerport, en brønd, formentlig et brofundament og så de fra Skåne kendte "ler botnar" – inkl. rester af nogle sild. Genstandsfundene er især fra voldgraven – bl.a. knapper, et ornament med løvehoved fra porten og et kranium med "hul i hovedet".

På Gammel Strand har der været prøveboringer siden 2010, og nu er op til 15 arkæologer i gang med de omfattende undersøgelser (fig. 2), som vil kulminere næste år. Pga. vand er udgravningsforholdene slet ikke lette, men der er spændende perspektiver i ikke mindst det meget velbevarede træ.

Begge udgravninger sker nær eller i byens havneområde. Vil der dukke rester af fartøjer op? Under alle omstændigheder ligger der et stort konserveringsarbejde forude.

Assistens Kirkegård

Charlotte Rimstad bragte os til Assistens Kirkegård og til en helt anden og usædvanlig type udgravning – med fund fra en helt anden tid. Mens sporene af kirkegårde i byen inden for voldene rækker helt tilbage til 1100-tallet og fortsætter i hvert fald op til reformationen, så flytter de i 1700- og 1800-tallet uden for voldene. Det udgravede område har grave fra starten af 1800-tallet og næsten op til vor tid. Fokus i undersøgelserne har været på køn, alder, social status,

Fig. 2. Intensiv aktivitet på Gammel Strand

sygdomme, kistetyper, genstande, der er kommet med i graven, og på gravernes arbejde. Udgangspunktet har været bevarede begravelsesprotokoller, men det har generelt været svært at sammenholde dem med de enkelte afdækkede grave.

En særlig udfordring har været undersøgelsen af grave, der kommer langt op mod vor tid. Det har krævet særlige diskretionshensyn, så udgravningerne er sket i telte, og ligresterne er genbegravet efter undersøgelse i stedet for at tilgå Panuminstituttet for opbevaring.

Kisterne er af træ eller zink. Der er flere eksempler på, at det ikke er taget så nøje, om nedgravningerne respekterer tidligere grave. 856 skeletter er undersøgt, herunder opmålt, fotograferet og røntgenfotograferet. Kønsfordelingen var omtrent fifty-fifty. 23% skønnes til at være over 55 år – højere alder lader sig sjældent bestemme. Spædbørnsgravene er samlet ét sted på kirkegården.

Stort set alle begravede på over 40 år har været plaget af gift. Der er mange eksempler på fejllærning og alt i tandsygdomme og gebisser. Særligt imponerende er et gebis af guld og elfenben. Et kranie med skudhuller er efter en ung pige, der ifølge dokumentationen blev dræbt

af sin elsker i Berlin. I nogle tilfælde er der endnu rester af ligklæderne – en slags cardigans synes at have været en slags standard. Der var smykker, legetøj, kamme og rester af puder og tæpper.

Rådhuspladsen

Camilla Haarby Hansen gav en oversigt over de netop afsluttede udgravninger på Rådhuspladsen, et ikke helt let arbejde mellem rester af flere beskyttelsesrum. Et vejforløb mod Vestergade bestod af både hjulspor og langsgående grøfter. Et andet sted afdækkedes et lag af slagter på op til 30 cm's tykkelse. 17 x 15 meter er afdækket, men grænserne er ikke nået. Der var rester af ovnvægge. Måske har man rensat jern her i 1300-tallet? Man fandt et stykke af voldgraven ved den særligt vigtige Vesterport, men selve porten er svær at få styr på. Nogle murspor kunne indicere to portåbninger vinkelret på hinanden. Et område med grave gav en dendrokronologisk datering til 1160, og også andet indikerer, at gravene primært er tidligt middelalderlige. Kirkegårdens udstrækning har ikke kunnet bestemmes.

Der var også spor efter stedets mølleledam. En fragmenteret møllesten, brølægning og et velbevaret trægulv kan have bragt arkæologerne på sporet af den vandmølle som

kilderne placerer her i området omkring 1600.

Blandt den overraskende store mængde genstande, der blev fundet, fremhævede Camilla Haarby Hansen et depot af metalknappenåle. Charlotte Rimstad fulgte op med en gennemgang af det imponerende genstandsmateriale.

Det meste er fra det kulsorte kulturlag fra 1600-tallet, hvor voldgraven tjente som affaldsdepot for hele byen. Her var lædersko i mængder – inkl. de tidligste, hvor man gør forskel på højre og venstre. Læderhandsker med lange fingre – til de "fine damer"? – strikkede vanter og strømper, håret og parrykker. Legetøj, bestik, bogbeslag og et par korte bukser. Af mønterne fremhæves en guldmønt fra Fr. III, og en gruppe af de mange kridtpiber lå samlet i et veritabelt pibedepot.

Fig. 3. SDA's formand takker Camilla Haarby Hansen (i midten) og Charlotte Rimstad

Tak for en dejlig dag

Ja, det blev en pragtfuld dag i Osted, hvor de to foredragsholdere efter Jan Hansens store tak til dem fik et velfortjent bifald fra salen! Og oven i det hele fik vi alle snakket så godt med gamle og nye arkæologi-venner i pauserne – ikke mindst i middagspausen med den medbragte mad i den gode spisesal.

Peter Hoffmann

Tilbageblik

på sommeren der er gået

Vejrliget har givet amatørarkæologen mulighed for afsøgning af bopladser, og detektorføreren har ligeledes kunnet komme ud på markerne, hvilket et større møntfund på Møn vidner om, og i Gl. Lejre er en stor sølvskat fundet. På Bornholm er der også gjort et bemærkelsesværdigt fund, et Dagmarkors, hvis indhold i skrivende stund endnu ikke er kendt – måske ligger der en splint af Jesu kors inden i?

Disse fund er nu, via museerne, bevaret for eftertiden, til gavn for fremtidig tolkning af vores fortid. Her kan jeg ikke lade være med at tænke på, hvad der er gået tabt af viden i form af **"Bondegårdssamlinger"**, hvor fund og fundsteder ikke i tide er blevet beskrevet og registreret. Som eksempel kan nævnes en bronzerandlisteøkse fra slutningen af stenalderen, fundet blandt metalskrot på Odense Kommunes genbrugsplads, men nu ifølge Lolland Falsters Folketidende i Mogens Bo Henriksens arkæologiske hænder. Også det tidligere

beskrevne romerske jernalderfad vidner om de muligheder, der har været ude på landet hos de bønder, som har gået roerække op og ned, og hvor mange har haft blik for tilfældene sten. Adskillige landmænd har taget redskaber af flint med hjem og deponeret dem ude i Hughuset (værkstedet). I min tid som vurderingsmand af skader i landbruget har jeg set mange kasser med ret spændende indhold af oldsager. Om min opfordring til lige at tage en snak med det stedlige museum er blevet fulgt, ved jeg ikke. Den gængse opfattelse hos de fleste var: *"jamen, skal vi så ikke aflevere dem"*? Jeg kunne berolige de fleste med at museet kun var interesseret i fundstedet og i at få oldsagerne registreret, og skulle der være danefæ imellem, hvilket flere gange var tilfældet, så ville det udløse en danefægødtgørelse. Som skatteborger kan jeg ikke lade være med at tænke på, hvilke omkostninger der bruges på udgravninger i forbindelse med anlægsopgaver. Bygherren betaler ganske

vist, men hvorfor har der ikke kunnet skaffes midler til gårdsamlingernes registrering? Klokken er vist nok faldet i slag – landmændene er flyttet fra gårdene eller afgået ved døden, og deres efterkommere ved bare at *"det var noget far gik og samlede op"*. Fundstedet er her tabt for al evighed.

Sjællandstræffet var en oplevelse! De to foredragsholdere, Camilla Haarby Hansen og Charlotte Rimstad, havde virkelig meget nyt om København. En stor tak til de damer.

Næste sammenkomst bliver Årsmødet på **Hjemstavnsgården i Gummerup** søndag d. 21. april. Her vil vi holde generalforsamlingen om formiddagen, så Klaus Thorsen kan få tid til at komme fra Bornholm og fortælle os om de store fund, der stadig gøres på øen.

Jyllandstræffet 2013 er planlagt til søndag d. 9. juni, hvor Otto Gro-Nielsen er primus motor for arrangementet. Nærmere vil tilgå i Fund&Fortid samt på hjemmesiden, når det endelige program foreligger.

Årets arkæolog 2013. Det er absolut sidste chance hvis forslag skal kunne imødekommes. Send mig en mail med begrundelse.

Julegave. I Fund&Fortid ses der indlagt et girokort. Jeg beder til at ingen overser dette, og minder om at et årsabonnement på Fund&Fortid stadig kan bruges som julegave.

Til slut vil jeg ønske en rigtig god jul til alle, og tak for mange gode stunder i det forgangne år.

Jan Andersen, formand.

Fig.1. Registrering af gårdsamling på Sejerø

Rejseholdet fra SDA's tyrkietstur oktober 2012 ved ruinerne af den antikke by Perges byport. Foto: Merete Jackson

SDA'S BESTYRELSE OG SUPPLEAN-

Henrik Jan Andersen, formand
Lyremosen 1, Moseby, 4871 Horbelev
Tlf.: 54 44 41 42
e-mail: hjan755@msn.com

Niels B. Thomsen, redaktør Fund&Fortid
Bjørnsholmvej 44, 3500 Værløse
Tlf.: 44 48 18 08
e-mail: nbt@os.dk

Niels Ishøj Christensen, næstformand
Gladsaxevej 100, 2. tv., 2860 Søborg
Tlf.: 39 67 07 12
e-mail: nic@arkaeologi-sda.dk

Knud Mølvig Bille
Vesterled 21, 6400 Sønderborg
Tlf.: 74 48 94 59
e-mail: bille@dyb-net.dk

Jørgen Meleschko, suppleant
Vejlesoparken 31, 3. tv., 2840 Holte
e-mail: jorgen@meleschko.dk

Jan Frølich, suppleant
Lille Værløsevej 62, 3500 Værløse
Tlf.: 44 48 48 51
e-mail: janfroelich@gmail.com

Jens V. Bruun, kasserer
Engstien 12, 2630 Tåstrup
e-mail: mail@jensvbruun.net

Karsten Bjarne Pedersen,
kasserersuppleant
Broderskabsvej 8, 2000 Fredriksberg
e-mail: kbp@pedersen.tdcadsl.dk

Jette Svane Hansen
Arkæologiklubben Flækken
2800 Lyngby

John Petersen, sekretær
Hesselbælpark 47, 3520 Farum
Tlf.: 44 99 46 47
e-mail: oldmiden@gmail.com

FUND&FORTID's REDAKTION

Peter Hoffmann
Floradalen 8, 2830 Virum
Tlf.: 45 85 63 33
e-mail: hoffmann@phenergy.dk

Niels Ishøj Christensen
Tlf.: 39 67 07 12
e-mail: nic@arkaeologi-sda.dk

Benny Staal,
Gåbensevej 212, 4800 Nykøbing F.
Tlf.: 51 62 16 94
e-mail: staal@familie.tdcadsl.dk

Niels B. Thomsen, redaktør
Bjørnsholmvej 44, 3500 Værløse
Tlf.: 44 48 18 08
e-mail: nbt@os.dk

John Petersen
Hesselbælpark 47, 3520 Farum
Tlf.: 44 99 46 47
e-mail: oldmiden@gmail.com

Mogens Højgaard, ekstern redaktør
Smedebjergervej 67, 7980 Vils
Tlf.: 97 76 73 19
e-mail: mogens.hoejgaard@mail.tele.dk

Alan Tomlinson
Sorøparken 4, 2. tv., 4180 Sorø
Tlf.: 57 83 42 66
e-mail: alan_tomlin@hotmail.com

Klaus Thorsen, ekstern redaktør
Gamlevældervej 6, 3760 Gudhjem
Tlf.: 56 49 82 83
e-mail: guldgrisen@mail.dk

Iben Skibsted Klæsøe
Fasanvænget 267, 2980 Kokkedal
Tlf.: 49 14 64 98
e-mail: ibencoco@fasanvaenget.dk

Preben Ravnsvad
Platanvej 46, 1. th., 8930 Randers NØ
Tlf.: 86 15 41 07
e-mail: 52pre@skylinemail.dk

Kontingent og abonnement på Fund&Fortid 2013

Betales senest den 15. januar 2013 – et girokort er vedlagt

Kontingent – alle inkl. et årsabonnement på Fund&Fortid	Pris
SDA-medlemskab for enkeltpersoner (personligt medlemskab)	260 kr.
SDA-medlemskab for unge under 21 år	120 kr.
SDA-medlemskab for museer, institutter, afdelinger, biblioteker m.m. Ved flere betalende institutioner i samme kommune betales kun fuld pris for den første.	340/140 kr.
SDA-medlemskab for amatørarkæologiske lokalforeninger med op til 50 medlemmer	440 kr.
SDA-medlemskab for amatørarkæologiske lokalforeninger med flere end 50 medlemmer	840 kr.
Abonnement på Fund&Fortid	
Abonnement på Fund&Fortid for enkeltpersoner eller foreninger uden medlemskab af SDA	240 kr.
Abonnement for medlemmer af en lokalforening der er medlem af SDA (foreningens navn skal meddeles ved betaling).	200 kr.

Du skal selv finde ud af hvilken medlemskategori du tilhører, og så betale det pågældende beløb.
NB! Enkelte foreninger betaler kollektivt, og i de tilfælde skal du sikre dig at der er betalt for netop dig!

Ved indbetaling bedes **navn, gade og postnr.** meddelt, for at du kan være sikker på at modtage Fund&Fortid.
Hvis det er muligt, vil vi også gerne have oplyst **tlf.nr. og e-mail-adresse**, så evt. medlemskommunikation kan ske hurtigere.

Betaling sker til Karsten Pedersen, tlf.: 3888 4832, e-mail: kbp@pedersen.tdcadsl.dk, giro: 877-2010, bank: reg.nr. 1551, kontonr. 8772010.

Mere om tegning af abonnement og betaling på side 2.

John Petersen, sekretær i SDA